

csak általános kitételekkel elégszik meg. Pedig az ő szempontjából éppen ez fontos dolog lenne.

Egész könyve különben vegyes hatással van az olvasóra. Részletes ismertetését itt nem adhatom, azért röviden csak annyit említék fel, hogy a munka gondolkodás eredményének benyomását teszi. Ujat nem ad; hanem inkább sok visszás, de szintén már ismertnek feltehető dologra figyelmeztet. Olvasottságának a szerző túlságosan sok bizonyítékát kívánja adni; úgy, hogy hosszadalmassá lesz, és vegyesen a sok praktikai, stilitikai, methodikai, æsthetikai, alaktani, physikai és physiologiai észrevétel közé aztán koczkrátatott állítások is csúsznak be. Kitételeiben és meghatározásaiban nem pontos; szakkifejezései pedig néha nem csak újak, hanem zavarosak is. Meglátszik, hogy ez a könyv is egy másiknak hatása alatt készült, a mit nem lehet éppen előnyei közé számítani. De mindezek daczára a könyvet a szaktársak figyelmébe lehet ajánlani.

Cs. Gy.

A régi Róma, a legújabb ásátások világitásában. Irta *Lanciani Rudolf*. Fordította *Lubóczy Zsófia*. A M. T. Akadémia könyvkiadó-vállalata. Új folyam. 15. kötet. Budapest, 1894.

Az a nagy átalakulás, mely 1872-től 1883-ig Róma területi viszonyait óriási mértékben fejlesztette, jelzi egyúttal az archæologiai ásátások váratlan térfoglalását. 270 millió négyszög láb terület jutott így felszínre, s csupán a Capitoliumba 44,727 db műtárgy került, nem is számítva a hihetetlen mennyiségű terra-cotta, csont, üveg, zománcz, réz, vas, stucco stb. leletet. Az epigraphia gyarapodását pedig az a körülmény bizonyítja, hogy míg a berlini tud. akademia Corpus Inscriptionum Latinarum-a ötszáz év alatt 3925 régi felirást mutathatott fel, a római ásátásoknak hét év leforgásán belül ezernél többet sikerült megmennteniök. S érdekes, hogy egész a történelem előtti korig visszavezetnek Róma leletei: Servius Tullius falainál régebbi temető nyomait tárják fel tömérdek bronz és borostyán tárgygal; valamint ugyane király sáncaiból is nagy darabot, 14 kaput, egészben véve az ősi Rómából 3,967,200 négyszög meter területet segítenek napvilágra.

Az ásátások lelke, Lanciani Rudolf, a római egyetem archæologus tanára és Róma régiségeinek őre, ki a jelzett műben ép ennek a fényes időszaknak rajzát vázolja. Mindenek előtt négy korszakra osztja archæologiai szempontból szülővárosának a nyugot-római birodalom eleste óta lefolyt történetét. A második, mely a seicentőig az olasz renaissance korát foglalja magában, leginkább érdekes, a mennyiben a humanismus nevében legtöbbet ártott a régi Róma emlékeinek. Határozottan védel-

mébe veszi hát a középkort, melynek vandáljainál is nagyobb pusztításokat végeztek a renaissance tudós Mæcenásai, múpártoló papjai. Paloták, villák, műemlékek, templomok sorra bizonyítékai annak a ténynek, hogy a cinquecento az ős Róma romjaiból épített s egymaga több kárt okozott, mint tíz évszázad barbarismusa. És sokat ártott a múltnak a XVII. sz. közepétől a XVIII. sz. végeig eső idő, a legszomorúbb korszak, mely örökségül az 1870-ig tartó évekre a régiség iránt való nagyobb kegyeletet hagyott ugyan, mindazáltal ez idők hajlamát sem változtathatta meg teljesen, a mennyiben az önkényes rombolás tart tovább s még VI. és VII. Pius, XVI. Gergely, de sőt IX. Pius pápát is hivei közé számítja.

A mi azonban az újabb ásatásokig aranyálom volt, az ma tény: az egész Forum, a régi Róma disze, romjaiban is hirdetve a múlt nagyságát, napvilágra került. S azóta a buvárkodás nem szünetel; a «Bulletino della commissione archæologica comunale die Roma» havonként közlésezi az újabb felfedezéseket.

Lanciani műve tizonegy fejezetben foglalja össze ez újabb ásatások tudományos eredményét. «A régészeti tudományok újjászületése» cz. felolvasása Cola di Rienzi, a XIV. századbéli híres néptribun méltatásán kezdi, kinek érdemeit a humanisták, legelsöben pedig Dante és Petrarca rovására, el szokták hallgatni. Bizonyos azonban, hogy a renaissance istenítette az archæológiát; mi több, magával ragadta nem egy ellenfelét is, mint II. Pál pápát, ki a legzenvedélyesebb gyűjtök egyike, számtalan emléket restauráltat, mint a Titus és Septimius diadalíveit s Marcus Aurelius lovasszobrát, azonfelül pedig muzeumot állít műemlékei számára. Aztán figyelemre méltó a firenzeiek műszeretete, kik közt egy igénytelen polgár, Niccolo Nicoli a legbőkezübb. Természetesen, mint kortársai általán, ő is a drágakövek gyűjtésére fekteti a súlyt. Valamennyinél maradandóbb becsét azonban a cinquecento művészeinek és régiséggyűjtőinek kell tulajdonítani, kik a régi Róma emlékeiről pontos feljegyzésekkel szolgáltak. A firenzei Galleria degli Uffizi-ben akadnak ezeknek nyomára könyvünk szerzője, ki felfedezését valóságos fordulatként jelzi az archæologiai tudományok életében.

A régebbi és újabb adatok alapján (II. fej.) ma már könnyű szerrel leronthatta Middleton Henrik «A régi Róma» cz., nagyterjedelmű művének abbéli állítását, hogy Róma egyik nagyobb dombján hajdan etruszk város állott. Köztudomású, mennyire megingatta tanával ez író a hagyomány hitelét, hogy t. i. a hét halmon a latin faj dominált volna egykor. Pedig az ásatások teljesen igazolják az újkori palæo-ethnologiai megállapodásokat, hogy Róma egy, az albai hegyekről odaszármazott pásztor-nép gyarmata. E tan igazsága egy, 1817-diki véletlen fölfedezésen alapult. Ugyan még a Pascolare di Castello két legmagasabb pont-

ján, a merre a táj a régi Via Appia és a tyrrhenumi tenger felé ereszkedik, paraszt emberek vizsgálat tárgyává tették a talajt, ha vajjon szőlőtermelésre alkalmas lenne-e. Négy láb széles és több meter hosszú árkot húztak tehát, melynek negyedik rétegében egy rég kialudt tűzhányó maradványaira s hamuval fedett, præhistorikus kunyhó-alakú urnákat tartalmazó korszokra bukkantak. E kunyhó-urnákról hirdette valamikor A. Visconti, hogy egy őskori vulkanikus kitöréskor kerülhettek oda. Sokan kétségbe vonták szava igazságát, míg aztán 1867-ben egy ötös-bizottság mégis a javára döntötte el a kérdést, hogy t. i. csakugyan Alba-Longa város állhatott egykor ama helyen. Az etruszk kérdés pedig úgy került ide, hogy az albai pásztorok hosszas érintkezésben álltak az etruszkokkal, kiktől első edényeiket szerezték s kiket utóbb utánogattak. Így fogva fel a dolgot, a kérdés három részre oszlik; először: igaz-e, hogy alba-longai telepítvényesek építették Rómát; másodszer: pásztorok voltak-e; harmadszer: valósággal a bronzkorszak-e amaz idő? Az elsőnek eldöntésére határozott alapot talált nemcsak az újabban mondának tartott királyok korát, hanem Romulus történetét illetőleg is; a második mellett nyelvtudományi okok szólnak: a Lupercus, Palatium, Mugoniai kapu, Rumon folyó (Róma-folyó városa), Romulus (folyómenti város lakója) és a Porta Romana (Rumonhoz vezető kapu) etymológiája; végül a bronzkorszakra Lucretius verse utal: «Et prius æris erat, quam ferri cognitus usus» (S a réznek hamarabb tudták hasznát a vasénál), továbbá az esquilinusi dombon talált bronz eke, kés és borotva; a vas nélkül felállított Pons Sublicius (czölöp-híd) és Numa csészéje (Simpvium), mely az albai archaikus tárgyakkal teljesen összevág. Ez utóbbi agyagedények t. i. szintén a bronzkorszak alkotásai.

«Az ókori Róma egészségügyi viszonyai» (III. fej.) a római népnek a malária ellen folytatott hosszas küzdelmét vázolja. Már az őskor felfogja nemes hivatását; bámulatosak e nemű intézkedései: csatornái, vízvezetékei, útjainak és útczáinak kövezése, rendezett temetői, a Campagna alagsövezése és az orvosi segélynyújtás rendszeresítése világos jelei Róma humanismusának. S ide szólnak az üdülőhelyek is (IV. fej.): a városnak Kr. u. a III. században 8 rétje, 18 foruma, 30 kertje volt a nagyszámú temetők, templomok oszlopcsarnokain, másnemű oszlopcsarnokokon és fürdőtelepeken kívül. Legérdekesebbek a forumok, köztük az első, a Forum Romanum, mely egyfelül terjedelmes völgyekre nyílt, két oldalt pedig a palatiumi és capitolumi dombok által volt körülveve. Ez szolgált piaczúl. Beleépült a Curia, mely elé a Comitium terét építették be. Még Tarquinius Priscus adott hosszú négyszög-formát neki, melyet aztán a császárság korúg megtartott. Körülötte háztelkeket jelöltek ki; azokon emelkedtek utóbb részben a magánlakok és hivatalos épületek, míg nyugotra bolthelyiségeket állítottak a londoni Wall Street

módjára. A Forum R. tele volt szobrokkal, fákkal és lebzselő néppel: a subrostanusokkal, canalicolæ-kkal és forenses-ekkel. Az elsők: prókatorok; a másik csoport a mób; az utolsók a habituék.

A szerfölött benépesült tér csakhamar elégtelenné válik: újabb forumok állítása válik szükségessé. Először J. Cæsar tervezi új forumát, majd Augustus a Forum Augustum-ot; negyediknek Vespasianus vállalkozik s így tovább Domitianus és Nerva császárok. Trajanus foruma a legpompásabb: Apollodorus nevű építőmestere végzi hosszú tizenöt év alatt. 24 millió köbláb földet használtak el belőle mocsaras helyek betöltésére, a mi roppant terjedelmének bizonyítéka. Különbön hét szakaszból állott s a világ csodaművének tartotta. Ammianus Marcellinus (XVI, 10) hosszasan leírja a hatást, melyet megpillantása a Rómában időző Constantinus császárra gyakorolt. «Az emberi szellem legmagasztosabb alkotása», mondja; épületei «gigantei contextus», a melyeneket «az emberiség csak egyszer teremthet és láthat évszázadok folyamán». S midőn a lovasszoborra fordította figyelmét a császár s óhaját fejezte ki, vajha hasonlót állíthatna fel székvárosában, Konstantinápolyban, kísértőinek egyike, Hormisdas perzsa herceg, állítólag a feladat lehetlenségére utalt, a midőn ekkép felelt: «Ha felséged ilyen lovat akar szerezni és tartani, először ilyen istállót kell számára építeni» Cassiodorus is emberfeletti műnek tartja Trajanus forumát.

Az üdülő-helyek sorában nem utolsók Róma fürdői. Szerzőnk 11 nagy és 923 kisebb fürdőről emlékezik meg s jelzi egyúttal, hogy Caracalla thermáiban 1600, Diocletianus fürdőjében pedig 3600 ember fért el egyszerre. Férfi és nő vegyest élvezte üdítő hatásukat, természetesen hova szaporább anyagot szolgáltatva Juvenalis és Martialis csipős versei számára. Külömben a közérzet is fel-felvetette tiltakozó szavát, mely utóbb Hadrianus császár kemény rendeleteinek közzétételét vonta maga után.

Zord időben a tágas oszlopcsarnokok szolgáltak védelmül, százezer yard-ra terjeszkedve szét főleg a templomok körül. S a parkok és kertek — köztük a Sallustius-félék, a legszebbek — hasonlóképp rendelkezésre álltak Róma népének, valamint a temetők. Mæcenas addig ment, hogy a hulladékok helyét is feltöltette s díszkerteket állíttatott fölējök.

A város fejlődése történetében fontos szerep jutott a császárok palotáinak is (V. fej.). Székhelyül Augustus óta a Palatium dombja szolgál, ki mivel annak egyik igénytelen házában született, emlékül ott választott magának állandó tartózkodó helyet. Palotája, egyszerű életmódjához képest, majdnem szerény beosztású; csak az actiumi ütközet után ölti fel a fényt, mert hiszen a világ ura. Emlékezetének tisztességére válik, hogy pompás csarnokait, valamint kertjeit az után is köz-

tulajdonnak tekintette s 28 évig beérte éjjeli nyugvónak egy kised. cubiculummal. Kr. u. 3-ban leégett az épület, mire összeállottak birodalma polgárai, hogy közkölségen állítják fel lakóhelyét. Szerénységem engedte, hogy fejenkint egy dénárnál nagyobb áldozatot fogadjon el, de úgysis óriási volt az összeg, melynek a Domus Augusta pompáját köszönheté. Tiberius folytatta az épület kibővítését, melynek későbbi, a Forum felé néző szárnya Caligulától, a délkeleti rész pedig Nerótól való. Mikor másodszor is leégett, Domitianus állította helyre és töltötte meg egy Stadiummal. Apróbb javításokon, bővítéseken utóbb is átesett; így Heliogabalus fürdőikkel látta el. Óriási, tekervényes egy épület volt kétségtelenül a Domus Augusta; a propylæák küszöbéről csodás látványt nyújtottak: mérhetetlen oszlopai s mindjárt a hatalmas Apollo-könyvtár, melynek olvasó-terme maga befogadhatta a senatus összes tagjait. Köztudomású, hogy e hely egyik főbüszkesége volt Augusztusnak, de az kevésbbé, hogy jogi és æsthetikai műveken kívül más nem talált helyet benne. Róma sohasem is kedvelte az encyclopædikus könyvtárakat, s a Scriniumok-ba (polczok) csupán becses dolgok kerültek. Így Augusztus könyvtárában is, melynek olvasó-termét legelsőbbben Apollo 50 láb magas bronz szobra díszítette. A falakon írók, szónokok trébelt arczképei voltak láthatók még pedig csoportokra osztva úgy, a mint Tacitus is leírta volt, vagy nálánál is tüzetesebben az ifjabb Plinius. Az épületi bejáró közepén állt továbbá Apollo temploma arany szerekkel, tripusokkal, drágakő- és camea-gyűjteményekkel gazdagon. Ide gyűjtötte a császár, a mi becses és művészi talált a világon. Utódai folytatták művét: ki ebben, ki abban az irányban. Caligulának az istállói váltak hiresekké; nem csoda, hogy a lovászai iránt való szertelen hajlamának esett áldozatul.

És Nerónak — tetőzetül — az az ötlete támadt, hogy meghaladjamestereit: olyan házat építtessen, a melynek fénye teljesen elhomályosítja őseinek alkotásait. És Róma hamvaiból feléledt, s az «arany-ház», az új székhely a Palatium és a Viminalis közt, csakugyan bámulatrakeltő alkotás. Büszkén mondhatta láttára: «Végre emberhez illő lakásom van!» Az építést Otho császár fejezte be, míg a fontosabb toldások utolsója Septimius Severustól való: a Septizonium, e hétemeletes palota, melynek tető-erkélye 210 lábnyira emelkedett ki az utcák sora felett.

Ez érdekes képek után, melyekhez a császári szolgaszemélyzet életmódjával és a belső háztartásnak, valamint a ruhatárak gondozásának rajza csatlakozik, egy valóban idyllikus világot tár fel előttünk az író «A Vesta-szüzek háza» cz. VI. fejezetben. A Forum Romanum kiásása közben — beszéli — egész véletlenül egy Atrium Vestæ-re találtak s abban 15 márvány talapzatot dicsőítő és 5 más történeti tényekre vonatkozó feliratokkal, továbbá 11 életnagyságú szoborral, 9 szobortöredék-

kel, 22 mellszoborral vagy domborművű arczképpel s tömérdek éremmel. Legfontosabbak az elsők, mert segítségökkel irhatta meg a Vesta-szűzek archæologiáját.

A Vesta-templom eredete az alba-longai tűzörző kunyhókra vezethető vissza. Onnan szállt át a divatjuk Rómába. Hat leány állt az istennő rendelkezésére, fiatalon, alig 6—10 évvel lépve a szolgálatba; melynek hosszú, 30 éves folyamata úgy oszlott meg, hogy az első decennium alatt Amata-néven a beavatás műve tartott; a következő tíz év a papnői tiszttel betöltésében múlt el; az utolsó időszakot pedig az újabb jelöltek oktatása foglalta el. Fejök a Maxima. Gazdagságuk mérhetetlen, valamint befolyásuk is; a censor fenhatósága alól is mentek; nyilvános helyeken a tisztelethely az övék; ha plostrumukon kihajtatnak, licior szalad előttük s rendet csinál. És saját háztartásuk van; lovaik, istállóik, cselédségük: minden rendelkezésre állanak. S mindezen jólét fejében legfőbb tisztök: a császári végrendeletek, államtitkok és okiratok őrzése. Feddhetetlen tisztaság az osztályuk jellemvonása, melyre még a gyanúnak sem szabad árnyékát vetnie. Ritka is az eset, hogy különben irtóztató büntetés: megfojtás, éhhalál, stb. érje bármelyiköket. Plutarchos emlékezik egy ily szerencsétlenségről, Plinius pedig — Minucianushoz intézett (IV, 11) levelében — valamelyik domitianusi áldozat megrázó történetét festi le.

A szerzet titka maig homályos kérdés maradt. Szerzőnk megkísérti eloszlátását, de a combination túl maga sem igen viszi. Mindenestre tetszetős a magyarázata. A templom legbelső szentélyében pár csodálatra méltó szekrény állott, melyektől — a monda szerint — a birodalom jóléte függött. Francesco Cancellieri kísértette meg először a kérdés megoldását, Servius szavaira hivatkozva (Aeneis VII., 188. v.), ki a birodalom jólétének zálogaként hét dolgot említ: a pessinusi meteorkövet («Az istenek nagy anyja»), a Vejiből való négyes-fogatot, Orestes hamvait, Priamus jogárat, Helena fátylát, a Palladiumot és az Anciliát. Tarthatatlan állítása, mely pusztá költői fiction alapszik, jóval őszintébb útra tereli szerzőnk okoskodását. Heliogabalus esetére hivatkozik, kiről tudva van, hogy betört a V.-templom atriumába, még pedig azzal a gonosz szándékkal, hogy bármi áron is megszerzi a szentély titkát. Lampridius, az életirója, szerint először is ellopott egy szekrényt a sok közül s felnyitotta. Bámulatára üresen találta. Ennyiből állt volna a nagy titok. Utóbb, állítólag, a Palladiumot mégis sikerült eloroznia. Ennek a megjegyzésnek azonban nincs valami elfogadható alapja.

Fontosabb, s alighanem döntő bizonyíték az a körülmény, hogy a Vesta-templom nyolczszögű alapjának kiásásakor az oltárt földig lerombolva találták. Ehhez a tényhez fűzi combinatióját Lanciani, hogy a mikor 394-ben, vagyis a szerzet megszűnésekor, a szűzek feladták szent-

télyöket, magok rombolták le az oltárt és semmisítették meg — ha volt egyáltalán — titkukat. Bizonyítását a szúzi rend történetének végső napjaival is illusztrálja.

Róma könyvtárait nézve (VII. fej.) mintát vehet az érdeklődő a vatikáni könyvtárról, melynek berendezése ma is ugyanaz. Ugyanazok a szekrény-formák, az arczkép-elhelyezés, a szakszerűség. A XIII. század közepéig kíséri mégis nyomról-nyomra, a hogy az ásatások utasítják, érdekes történeteket. Inkább a teljesség kedvéért vázolja (VIII. fej.), továbbá a római rendőrséget és tűzoltóságot is, melyekről különben Dr. Henzen Vilmos «L' Escubitorio della settima coorte del Vigili» cz. értekezése, mely az «Annali dell' Instituto, 1869»-ben jelent meg, bőven megemlékezik.

A «Tiberis és a claudiusi kikötő» (IX. fej.) történetével Vergilius óta, ki Aeneast végigjártatja a latin partokon s bámulatos híú képét adja a folyónak és vidékének, mintegy 800 mű foglalkozott eleddig. Azok bizonyítják, hogy mily féktelen egy víz a Tiberis: a vele való óriási küzdelem lépést tart a város történetével. Évenként 8 és fél millio tonna homokot hord ki a partra; ez az oka annak, hogy Ostia, melyet Ancus Martius alapított, ma négy mérföldre esik az eredeti torkolattól. A császárság kezdetén egy nagy kikötő építése került szóba, egészen a J. Cæsar terve szerint. Claudius fejezte be a nagy művet, mely 691,000 négyszögyard terjedelmű. E vállalatról értekezik hosszasan a szerző, Trajanust is idézve, ki a kikötő-rendszert először fejtette ki.

A vízi utak kérdésével függ össze a posta-intézmény, melynek szárazföldi része már Augustus és Trajanus alatt kifejlődött. A tengeri posta létezésére először a P. Aelius Liberalisra vonatkozó felírás vezette a figyelmet: onnan lett köztudomásúvá, hogy a rómaiaknál a naves vage-k voltak használatban e célra, míg a naves speculatoriæ a mai aviso-hajóknak feleltek meg.

Érdekes a dock-ok leírása. E lerakódó-helyek (számszerint 290) 17-500 láb hosszúságra nyúltak el a Tiberis partján s a gabonacsűröket is magokban foglalták. A Horrea Galbana voltak a legnagyobbak: 52 és fél millió hl. gabona fért el bennök, a mennyire Róma lakosságának, az Augustus-korabeli számítás szerint már, szüksége volt. Pedig ott tartották földszint még a fát, vasat, ólmot, márványt, bort, gyümölcsöt, szárított halat s egyebeket. Csak legújabb időben ásták ki ez óriási épület romjait.

A Tiberis újabb történetével szinte azonos életű az a hit, mely főleg a középkor óta tartja magát, hogy a folyó medre tömérdek kincset rejteget. A jeruzsálemi arany tál és hétágú gyertyatartó is odakerült volna Titus alatt. Nem sok azonban az alapja a sejtésnek, mert eddigelé pár szobron — bár azok remekek —, valamint márványtömbökön kívül

mi sem került elő, ha ugyan a könnyebb tárgyakat számításba nem vesszük, mert ilyen, fel a kőkorszakig, elég sok akadt. Egyébiránt két esetet kivéve rendszeres vizsgálat tárgyaul nem is szolgált a Tiberis medre: 1878-ban találták meg a Ponte Sisto első íve alatt a Valentinianus és Valens diadalívének részletét, 1885-ben pedig az azóta közismeretűvé vált gyönyörű bronz Bacchus-szobrot, mely görög-római stíliú alkotás.

Az utolsó látvány, mely a tudós szerző tekintetét leköti, a római Campagna (X. fej.) képe. Sivár föld gazdasági szempontból, de a művészt és archæologust valósággal megihleti. Pezsgő élete elevenedik fel az ő szemei előtt is a múltnak, s rajza ott, hol a régi Róma üdülő világot pillantja meg, költői lendületű. Előtte a felséges nyaralók: a Quintilius Codianus és Quintilius Maximus testvérek téli lakóhelye az appiusi úton, a mint kelti föl Commodus császár irigységét, ki hogy birtokába juthasson, meggyilkoltatja mind a kettőt. S ott a Valeriusok laka a Via Latinán, ott a Serviusoké, Flaviusoké, Claudiusoké, melyek az ős Rómát körülövezik s határait Ostiáig, Tusculumig, Vejiig kiterjesztették. Mert a tizenégy kerületű várost elsőbb hatalmas házgyűrűzet vette körül, ezt megint nyaralók sora, közben kertekkel, parkokkal, s végül földbirtokokból álló negyedik gyűrűzet. És a vízvezetékek óriási hálózata, melyek diadalívekre fektetve szelték át a térséget, s az utak, csatornák százfelől érdekelve, meg tovább vonva a figyelő tekintet! s nem utolsó a római díszkertek bizarr pompája, szinte csalódásba ejtve az iránt, ha nem a XVI. századbeli olasz és francia nyaralók kertjeit látjuk-e? A természetes szépség jele semerre; bokrok, fák mesterséges növények: vadállatok alakjait mutatják, vagy betük és nevek utánzatát. Plinius hí rajzban adja az akkori topiariusok remeklése módját s az izléstelenség okául felemlíti, hogy sem fa-, sem virágnemekben Rómának nem igen volt alkalma válogatnia. De azért a sétautak, üvegházak, elragadók; Nero parkjának, melyet szerzőnk maga ásatott fel, három gátja van ugyanannyi havasi tó alakulására szolgáltatva 200—200 láb magassággal alkalmat. Trajanus vadásztanyája pedig meghalad minden emebeli kísérletet: 700 lábnyi mézskösziklák, hótakarta bérczek háttéréből nyúlik fel fokozatosan 3200 láb magasságnyra.

A mű záradéka (XI. fej.) a műkincsekről szól, melyek az utóbbi időben kerültek elő. Ilyenek: a vatikáni kert fenyőtoboza, melyről sokáig azt hitték, hogy Hadrianus mauzoleumának oromdísze volt, holott egy szökőkút középdísze; az ismeretes két páva Symmachus pápa víztartójából; Hercules Mastai (Vat. múzeum), e jósszobor, melyen a fej hátsó része 38 cm. nyílást mutat, hihetőleg a Circus Flaminiuson álló Hercules-templom atriumából stb. Bizonyos, hogy aránytalanul kevés, a mennyit a tudománynak megmentenie sikerült, mert hiszen tudvalevő dolog, hogy csak bronz szobor 3890 volt Rómában, s ha a

vandalpusztítások idejében sok emlék el is kallódott, a gondosság, mely nem egy jelét tapasztalták az archæologusuk, kizárja lehetőségét is annak, hogy annyi műalkotás örök időre rejtve maradhatna a kutatók előtt. Nem egy lelet bizonyítja, hogy nagy óvatossággal éltek Róma műszerető polgárai veszély közeledtekor: így Hercules Mastai egy tömör falazatú sírládából került elő; hasonlóképp óvatosan rejthették el a két athléta-szobrot is a quirinalisi domb oldalában, s meglepő az a gondosság, mely a híres ülő athléta-szobor rejtekhelyét jellemzi.

Végül a szellemesen írt mű ajánlására megemlítem, hogy 12 fénynyomatú melléklet és 81 rajz díszíti, a fordítás pedig minden tekintetben hivatott toll ügyességére vall.

TÓTH SÁNDOR.

Hasznos ismeretek a gyakorlati tanítás köréből tanítók, tanítójelöltek számára. Írta *Zotich Károly*. Nagy-Tapolcsány. 1—120 lap. Ára 1 frt. A szerző tulajdona.

A magyar nyelvnek idegen ajkú iskolákban való tanítása igen fontos feladata a hazai népiskolai oktatásnak. Bár e feladat nem egyetemes, a mennyiben nem tartozik összes népiskoláinkra, hanem ezeknek csak egy, de jelentékeny részére: mindamellett országos jelentőségű, s ezt ilyennek tartva kifejezést kell itt adnom annak a nézetnek, hogy tanügyi sajtónk s általában a magyar tanítóvilág ez ügyet sokkal kevesebb figyelemben részesíteti, mint a mennyit fontosságánál fogva megérdemelne. Szaklapjainkban, tanítói gyűléseinken élénken kellene ez ügygel foglalkoznunk, nemcsak azért, mert országos fontosságú, hanem azért is, mert a magyar népoktatás e mezőn, a dolog meglehetősen új voltánál fogva, nagyon töretlen utakon jár, s ez eljárás, kis gyermekeknek iskolában idegen nyelvet tanítani, nem tartozik a tanító könnyebb feladatai közé.

Ebből a szempontból tekintve örömmel üdvözljük és dicsérrel mutatjuk itt be e kis munkát, melynek nagyobb felerésze a magyar nyelvnek idegen ajkú népiskolákban való oktatására ad utasítást. — A könyv másik része a számtan tanításának a módszerével foglalkozik, de e tantárgy tanításának ugyis eléggé járt útján kevés újat mond; én azért rövid ismertetésben csak a magyar nyelv tanítására vonatkozó fejezetre terjeszkedem ki.

A szerző a saját vizsgálódásainak, e tárgyra vonatkozó tanulmányainak s gyakorlat útján szerzett tapasztalatainak az eredményét tárja itt elé.

Mindenekelőtt eljárásának alapelveivel ismerteti meg az olvasót. Nem magyar ajkú tanítványait nem olvasmányok alapján vezetgeti be a magyar nyelv ismeretébe, hanem beszélgetés útján. Elvezeti kis növen-